Länsstyrelsen
Värmland

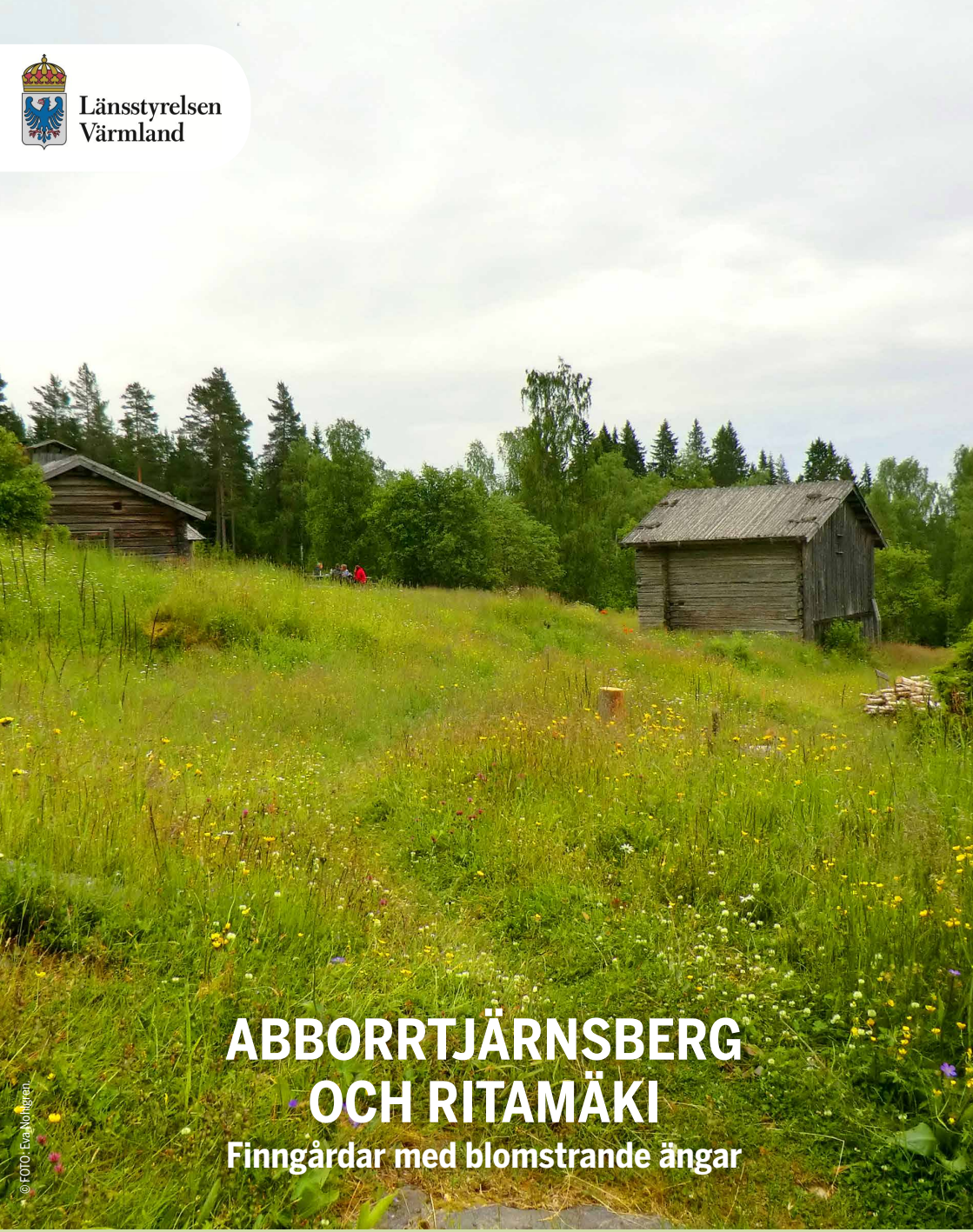

© FOTO: Eva Nohlgren

ABBORRTJÄRNSBERG OCH RITAMÄKI

Finngårdar med blomstrande ängar

www.foderochfagring.se

Abborrtjärnsberg efter genomförd slåtter. © FOTO: Jan Wirtberg.

Lieslåtter vid Abborrtjärnsberg. © FOTO: Johanna Malmgren.

Finngårdarna i norra Värmland

Under 1600-talet flyttade många personer från östra Finland till Sverige. Myndigheterna uppmuntrade detta och personer som öppnade upp nya bosättningar i avlägsna skogsområden fick flera års skattefrihet. Dessa skogsmarker ansågs vara i princip värdelösa, men de så kallade skogsfinnarna hade erfarenhet av uppodling av skogsmark genom svedjebruk. Svedjning innebär att skogen huggs ner och bränns, och därefter sår man säd i askan. Det dröjde dock inte länge innan skogens ekonomiska värde ökade kraftigt, först som träkolskälla till järnbruken och senare som timmer. Då förbjöds svedningen, och skogsfinnarna tvingades ställa om till åkerbruk och boskapsskötsel. Än idag finns många spår av deras hårda arbete i de nordvärmländska skogarna.

Den livsviktiga slåttern

Att samla foder till djuren var nödvändigt för att få dem att överleva vintern. Markerna närmast byggnaderna, inägomarken, användes som åker och äng, men det var inte tillräckligt. Hö skördades med lie från mitten av juli till slutet av september även på ängar och myrar längre bort från gården. Ängshöet var näringsrikare och ansågs vara särskilt nyttigt för kreaturen, men myrslåtter och lövtäkt var avgörande för hur många djur en gård skulle klara av att föda över vintern.

Skogsbete och lövtäkt

Eftersom markerna närmast gården användes som åker och äng så betade djuren på skogen under sommaren. Skogsbetet gav artrika skogsmiljöer som idag är mycket ovanliga. Ibland brändes skogen för att förbättra betet. Skogen gav också ett tillskott till vinterfodret genom lövtäkt, där gröna kvistar från lövträd samlades in och torkades. Fortfarande kan man hitta spår av bete och lövtäkt i skogen i form av betesgynnade växter och flerstammiga lövträd som vuxit upp från stubbskott efter att lövskörden upphört. Dåliga år skördades till och med talltoppar för att dryga ut fodret så att djuren överlevde till våren.

Blomstrande artrika ängar

Den biologiska mångfalden är hög på slåtterängar, särskilt vid gamla finntorp där ängarna hävdats under många hundra år. Den årliga slåttern gjorde att markerna sakta utarmades på näringsämnen och starkväxande arter hölls tillbaka. Detta gynnade istället andra växter som klarar av dessa speciella förutsättningar. Den ovanliga och starkt hotade fältgentianan växer både på Abborrtjärnsberg och på Ritamäki. Liksom många andra slåttergynnade växter tål inte fältgentianan att växtligheten omkring den blir för högvuxen. De slåttergynnade växterna är på olika sätt anpassade så att de tål slåtter. Vissa arter klarar sig i ängen genom att större delen av bladmassan är under liens snitthöjd. Ett exempel på en växt med bladrosetter nära marken är slåtterfibbla. Andra arter blommar tidigt och fröar av sig innan slåttern, exempelvis ängsskallran. För att dessa arter ska klara sig är det viktigt att markerna fortsatt sköts genom slåtter, och det är viktigt att slåttern inte sker för tidigt eller för sent på året. Då slåttergynnade växter är anpassade till låga näringsförhållanden är det också viktigt att inte gödsla markerna.

Violett fingersvamp (Clavaria zollingeri). © FOTO: Anders Janols.

Ängspärlemofjäril (Argynnis aglaja). © FOTO: Sven-Åke Berglind.

Stenig slåtteräng vid Abborrtjärnsberg. © FOTO: Johanna Malmgren.

Blomstrande ängar vid Ritamäki. © FOTO: Eva Nohlgren.

Inte bara växter

Den hävdade slåtterängen hyser inte bara en rik kärlväxtflora, utan insekter och ängssvampar trivs också här. Många insekter har värdväxter som bara återfinns i slåtterängar. Dagflygande fjärilar är starkt förknippade med slåtterängar och exempel på arter man kan få se vid finngårdarna är ängsmetallvinge, sotnätfjäril, sexfläckig bastardsvärmare, ängsblåvinge, brun blåvinge och ängspärlemofjäril.

För många fjärilar är det viktigt att slåttern inte sker för tidigt eftersom deras puppor måste hinna utvecklas färdigt. För svamparna är det istället de magra näringsförhållandena och obrutna/oplöjda gräsmarker som är viktigt. Det finns även indikationer på att ängssvamparna samverkar med ängsväxter via rötter och mycel, men det har vetenskapen inte på ett tillfredsställande sätt fastställt. Har man tur hittar man på hösten violett fingersvamp i Ritamäki.

Ritamäki

Ritamäki är en av Sveriges bäst bevarade finngårdar och den sista i Sverige som bebotts och brukats på traditionellt vis. 1964 flyttade de sista brukarna till vårdhemmet i Torsby och gården skänktes till Lekvattnets hembygdsförening. Ända fram till dess hade de skött markerna med lien som arbetsredskap. Området skyddades som naturreservat 1993.

Gården omges av öppen inägomark med ett stort antal gamla åkertegar och ängsmarker. Slåtterängen är mycket artrik. Här växer den ovanliga fältgentianan i stort antal, liksom andra sällsynta arter som slåttergubbe, slåtterfibbla, slåtterblomma, brudsporre, nattviol, fjälltimotej och låsbräken. Den hotade violetta fingersvampen finns också i Ritamäkis ängsmarker.

Ungefär en tiondel av Ritamäkis öppna marker består av åkermark fördelat på åkertegar av olika storlek. Åkrarna var inte permanenta utan flyttades runt i ängsmarken för att undvika utarmning och för att stimulera ängsvegetationen.

Skogsnätfjäril (Melitaea athalia). © FOTO: Sven-Åke Berglind.

Ängsmetallvinge (Adscita statices). © FOTO: Sven-Åke Berglind.

På reservatets låglänta delar finns våtmarker som också har odlats eller använts som slåttermark. Höet från denna myrslåtter hade inte samma höga näringsvärde som ängshöet men var ändå en nödvändig del av vinterfodret.

Abborrtjärnsberg

Abborrtjärnsberg är en finngård som koloniserades relativt sent, någon gång före mitten av 1800-talet. Här har funnits två torp på inägans ca 7 hektar. Numera finns bara byggnaderna från norra Abborrtjärnsberg kvar, men husgrunder från Södra Abborrtjärnbergs byggnader är fortfarande synliga. Området skyddades som naturreservat 1996.

Inom inägan fanns både åkrar och slåttermarker. På åkrarna odlades potatis och korn. Vid Abborrtjärnsberg fanns också äppelträd och vinbärsbuskar.

Den långvariga hävden har skapat goda förutsättningar för flera hotade växter, bl.a. fältgentiana, fjälltimotej och låsbräken, men även typiska ängsväxter som pillerstarr, stagg, ormrot och ängsskallra. Här finns även sällsynta insekter som fjärilen ängsmetallvinge.

Abborrtjärnsberg hävdades med slåtter fram till 1940-talet. Därefter övergavs markerna. Närmast byggnaderna återupptogs hävden på 1970-talet av Solörs Finnkulturförening. Därefter har de öppna markerna stegvis öppnats upp igen och idag hävdas nästan hela den forna inägomarken.

Åtgärder inom projekt Foder och Fägring (2010-2014)

Traditionellt skötta gräsmarker minskar över hela Europa, och i Sverige är de idag nästan helt borta. De högsta naturvärdena finns ofta i områden där brukandet inte moderniserats under 1900-talet. Där jordbruket moderniserats har slåtterängar och betesmarker ofta plöjts upp till åker och vall, eller gödslats. Då försvinner de sällsynta arter som inte klarar att konkurrera med gräs och åkergrödor. Många slåtterängar har också omvandlats till betesmark. Det öppna landskapet bibehålls visserligen även med betesdjur, men arter som inte tål tramp eller hårt betestryck försvinner.

Projektets mål i Ritamäki och Abborrtjärnsberg har varit att bygga vidare på det arbete som redan utförs i dessa naturreservat. I båda områdena fanns redan fina slåttermarker i anslutning till byggnaderna, men de var små till ytan och skuggades av träden på de omgivande markerna. Beskuggning missgynnar ängens växter och djur. Genom att utöka slåtterytorna och förbättra skötseln på dem, så har de säll-

synta arterna större möjlighet att sprida sig i områdena och öka i antal. Det gör att de blir mindre sårbara för slumpmässiga eller oförutsägbara händelser som skadar den plats där de växer, t.ex. extrema väder eller att hävden uteblir ett par år.

I Ritamäki har buskar och ormbunkar röjts bort. Trädskiktet har glesats ut i de yttre delarna av området för att få större sammanhängande slåttermarker, och för att minska skuggningen av grässvålen. I sydväst finns en våtmark som också åter öppnats upp för slåtter, en hävdad miljö som inte funnits i området på många år.

I Abborrtjärnsberg har trädskiktet i de södra delarna av området glesats ut, och det gamla dikessystemet har restaurerats för att stoppa försumpningen i slåttermarkerna. Detta har förbättrat förutsättningarna för ängens växter och djur, och skapat bra förutsättningar för den långsiktiga skötseln.

Nu när projektet är slut börjar det stora arbetet med den årliga slåttern. Med modern teknik som t.ex. slåtterbalk går det att slå de gamla åkertegarna, men eftersom stora delar av områdena är väldigt ojämna och steniga så kommer traditionell lieslåtter att behövas även i framtiden.

Låsbräken (Botrychium lunaria). © FOTO: Marie Brunsell.

Ett stenröse vid Ritamäki som vittnar om hårt arbete för att få markerna stenfria och därmed lättare att sköta. © FOTO: Johanna Malmgren.

Artrik äng med åkervädd (Knautia arvensis) i förgrunden. © FOTO: Jens Montelius Risberg.

Fältgentiana (Gentianella campestris). © FOTO: Johanna Malmgren.

Ett stort lass hö på väg in i ladan. © FOTO: Torsby Finnskogscentrums arkiv.

Inne i rökstugan vid Abborrtjärnsberg finns rökugnen kvar även om det inte går att elda i den längre. © FOTO: Eva Nohlgren.

Hur hittar jag till Abborrtjärnsberg och Ritamäki?

Abborrtjärnsberg ligger nästan vid norska gränsen norr om Röjdåfors. Hit hittar man enklast från Torsby via Östmark. Vid Röjdåfors svänger man norrut mot Mattilla. Innan man kommer fram till Mattilla finns reservatskyltning att följa västerut 9 km.

Ritamäki ligger också nära norska gränsen, söder om Lekvattnet. Hit hittar man enklast från Torsby via Lekvattnet längs E16. I Lekvattnet svänger du söderut, förbi kyrkan, uppför berget ca 7 km varpå en enskild väg leder väster ut mot Lomstorp. P-plats finns vid sjön Lomsen.

Det är en vacker vy som möter besökarna vid Ritamäki efter promenaden från P-platsen. © FOTO: Johanna Malmgren.

Abborrtjärnsberg och Ritamäki

Abborrtjärnsberg och Ritamäki är två finngårdar i Torsby kommun som är skyddade som naturreservat. De ingår också i Natura 2000-nätverket, EU:s nätverk av skyddade områden. Den här broschyren handlar om naturvärden i finngårdarnas slåttermarker. Du kan läsa mer om historik och kulturvärden i områdena på Länsstyrelsens webbsida eller hos Torsby Finnkulturcentrum i Lekvattnet.

Projektet Foder och Fägring (2010–2014)

Länsstyrelsen har restaurerat slåtterängar vid Abborrtjärnsberg och Ritamäki inom projektet Foder och Fägring som finansierats av EU:s miljöfond LIFE+. Besök gärna projektets webbsida och läs om fler slåtter- och betesmarker som restaurerats.

Länsstyrelsen Värmland

Länsstyrelsen Värmland, 651 86 Karlstad, 010-224 70 00
www.lansstyrelsen.se/varmland